


UDC: 574.; 504.

LBC: 74.262.01; 65.28

MJ № 241

 10.33864/2617-751X.2024.v7.i4.100-121

Global Ecological Reality: Climate Change as a Societal Problem

Uzeyir Shafiyev*

Gulgun Shafiyeva**

Abstract. In the presented article, studying climate changes as one of the global problems that concern the countries of the world, as well as the impact of anthropogenic factors on the living world, preventing the consequences they cause to the environment, taking measures on a global scale in order to minimize these effects, and cooperating in this direction is one of the main priority issues in the modern era. as mentioned. It is noted that there are conflicting views on the approach to the problem. The scientific community investigating the topic of climate change is divided into two fronts. The first front is based on the fact that climate change is an empty claim made by a group of stakeholders, especially developed countries, to prevent the speed of progress in developing countries. The second front, which includes well-known environmental scientists of the world, tries to explain with its scientific reasoning and research that climate change is the most serious problem facing humanity. In the article, the causes of climate change, its social consequences, and the ways to eliminate the problem are analyzed. Here, the mentioned problem is approached with the method of historical comparison and double comparison, and the necessity of global cooperation in solving the problem is emphasized. Today, the leading countries responsible for the fate of the world must be sincere in their efforts to eliminate the factors that cause climate change, think in one way, speak in one way, and act in one way. Imitation of action will not allow to achieve the declared goals, it can lead the world to irreversible disasters. More effective educational measures should be taken for the ecological education, morality, and culture of the human race. It is an imperative to form an international organization that is responsible for the fate of the world, formed on representative bases, based on the principle of objective, honest, social justice, guided by international law, and has the practical imperative power of the decisions it will make. Protection of the world house is possible with the joint effort of every inhabitant of this house.

Keywords: global warming, climate refugee, migration, alternative energy, COP29, ecology, environment, climate change.

* Doctor of Philosophy in Sociology, Associate Professor,
Head of the Department of Social Work at Baku State University; Baku, Azerbaijan (corresponding author)

E-mail: uzeyirshafiyev@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8075-5005>

** Third-year student in the Social Work program at Baku State University; Baku, Azerbaijan

E-mail: gulgunshafiyeva@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0002-3646-4248>

To cite this article: Shafiyev, U., & Shafiyeva, G. [2024]. Global Ecological Reality: Climate Change as a Societal Problem. *“Metafizika” journal*, 7(4), pp.100-121.

<https://doi.org/10.33864/2617-751X.2024.v7.i4.100-121>

Article history:


Received: 18.09.2024

Accepted: 28.10.2024

УДК: 574.; 504.

ББК: 74.262.01; 65.28

МЖ № 241

 10.33864/2617-751X.2024.v7.i4.100-121

Глобальная Экологическая Реальность: Изменение Климата как Социальная Проблема

Узеир Шафиев*

Гульгун Шафиева**

Абстракт. В представленной статье изучаются изменения климата как одна из глобальных проблем, волнующих страны мира, а также влияние антропогенных факторов на живой мир, предотвращение наносимых ими последствий для окружающей среды, принятие мер в глобальном масштабе. с целью минимизировать эти последствия, и сотрудничество в этом направлении, как уже упоминалось, является одним из главных приоритетных вопросов в современную эпоху. Отмечается, что существуют противоречивые взгляды на подход к проблеме. Научное сообщество, исследующее тему изменения климата, разделилось на два фронта. Первый фронт основан на том факте, что изменение климата - это пустое заявление группы заинтересованных сторон, особенно развитых стран, с целью предотвратить скорость прогресса в развивающихся странах. Второй фронт, в который входят известные учёные-экологи мира, пытается своими научными рассуждениями и исследованиями объяснить, что изменение климата является самой серьёзной проблемой, стоящей перед человечеством. В статье анализируются причины изменения климата, его социальные последствия и пути устранения проблемы. При этом указанная проблема рассматривается с использованием метода исторического сравнения и двойного сравнения, а также необходимость глобального сотрудничества в решении проблемы. проблема подчеркнута. Сегодня ведущие страны, ответственные за судьбу мира, должны быть искренними в своих усилиях по устранению факторов, вызывающих изменение климата, думать одним образом, говорить одним способом и действовать одним способом. Имитация действий не позволит этого сделать. достижения заявленных целей, это может привести мир к необратимой катастрофе. Необходимо принять более эффективные образовательные меры для экологического воспитания, нравственности и культуры человечества. Крайне важно сформировать международную организацию, ответственную за судьбу мира, сформированную на представительной основе, основанную на принципе. объективная, честная, социальная справедливость, руководствующаяся международным правом и обладающая практической императивной силой принимаемых ею решений. Защита мирового дома возможна совместными усилиями каждого обитателя этого дома.

Ключевые слова: глобальное потепление, климатический беженец, миграция, альтернативная энергетика, COP29, экология, окружающая среда, изменение климата

* Кандидат Философских Наук по Социологии, Доцент, Заведующий Кафедрой Социальной Работы Бакинского Государственного Университета; Баку, Азербайджан (ответственный автор)

E-mail: uzeyirshafiyev@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8075-5005>

** Студент Третьего Курса по Специальности "Социальная Работа" Бакинского Государственного Университета; Баку, Азербайджан

E-mail: gulgunshafiyeva@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0002-3646-4248>

Цитировать статью: Шафиев, У. & Шафиева, Г. [2024]. Глобальная Экологическая Реальность: Изменение Климата как Социальная Проблема. *Журнал «Metafizika»*, 7(4), с.100-121.

<https://doi.org/10.33864/2617-751X.2024.v7.i4.100-121>

История статьи:

Статья поступила в редакцию: 18.09.2024


Отправлена на доработку: 07.10.2024

Принята для печати: 28.10.2024

UOT: 574.; 504.

KBT: 74.262.01; 65.28

MJ № 241

 10.33864/2617-751X.2024.v7.i4.100-121

Qlobal Ekolojoloji Reallıq: İqlim Dəyişiklikləri Sosial Problem Kimi Üzeyir Şəfiyev* Gülgün Şəfiyeva**

Abstrakt. Təqdim edilən məqalədə dünya ölkələrini narahat edən qlobal problemlərdən biri kimi iqlim dəyişikliklərinin, eləcə də antropogen amillərin canlı aləmə təsirinin öyrənilməsi, onların ekologiyaya vurduğu fəsadların qarşısının alınması, bu təsirlərin minimuma endirilməsi istiqamətində qlobal miqyasında tədbirlərin görülməsi və bu istiqamətdə əməkdaşlıq edilməsi müasir dövrdə əsas prioritet məsələlərdən biri kimi bəhs edilir. Qeyd olunur ki, problemə yanaşmada ziddiyyətli məqmlar vardır. İqlim dəyişmələri mövzusunun araşdırılan elmi ictimaiyyət özü də iki cəbhəyə bölünmüşdür. Birinci cəbhə iqlim dəyişmələrinin bir qrup maraqlı tərəf, xüsusən də inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən inkişaf etməkdə olan ölkələrdəki tərəqqinin sürətinin qarşısının alınması üçün ortaya atılmış boş iddia olduğuna söykənir. Dünyanın ətraf mühit sahəsində tanınmış alimlərini özündə birləşdirən ikinci cəbhə isə iqlim dəyişmələrinin bəşəriyyət qarşısında duran ən ciddi problem olduğunu öz elmi mülahizələri və tədqiqatları ilə izah etməyə çalışır. Məqalədə iqlim dəyişmələrinin səbəbləri, onun yarattığı sosial fəsadlar, problemin aradan qaldırılma yolları təhlil edilmişdir. Burada sözügedən problemə tarixi müqayisəli, qoşa müqayisə metododu ilə yanaşılmış, problemin həllində qlobal əməkdaşlığın zəruriliyi vurğulanmışdır. Bu gün dünyanın taleyinə məsul olan aparıcı dövlətlər iqlim dəyişikliklərinə səbəb olan amilləri aradan qaldırmaqda öz çalışmalarında səmimi olmalı, bir cür düşünüb, bir cür danışıb, bir cür hərəkət etməlidir. Fəaliyyətin imitasiyası elan olunan hədəflərə çatmağa imkan verməz, dünya evini geridönüşü olmayan fəlakətlərə apara bilər. Bəşər övladının ekoloji tərbiyyəsi, əxlaqının, mədəniyyətinin formalaşması üçün daha təsirli marifləndirmə tədbirləri görülməlidir. Dünyanın taleyinə məsul representativ əsaslarla formalaşmış obyektiv, vicdanlı, sosial ədalət prinsipinə əsaslanan, beynəlxalq hüququ əldə rəhbər tutan, qəbul edəcəyi qərarların praktik imperativ gücü olan beynəlxalq təşkilat formalaşdırmaq labüd bir vəzifədir. Dünya evinin qorunması bu evin hər bir sakininin birgə səyi ilə mümkündür.

Açar sözlər: qlobal istiləşmə, iqlim qaçqını, miqrasiya, alternativ enerji, COP29, ekologiya, ətraf mühit, iqlim dəyişikliyi

* Sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,

Bakı Dövlət Universitetinin Sosial iş kafedrasının müdiri; Bakı, Azərbaycan (məsul müəllif)

E-mail: uzeyirshafiyev@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8075-5005>

** Bakı Dövlət Universitetinin Sosial iş ixtisasında III kurs tələbəsi; Bakı, Azərbaycan

E-mail: gulgunshafiyeva@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-3646-4248>

Məqaləyə istinad: Şəfiyev, Ü., Şəfiyeva, G. [2024] Qlobal Ekolojoloji Reallıq: İqlim Dəyişiklikləri Sosial Problem Kimi. “Metafizika” jurnalı, 7(4), səh.100-121.

<https://doi.org/10.33864/2617-751X.2024.v7.i4.100-121>

Məqalənin tarixçəsi:

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 18.09.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 07.10.2024

Çapa qəbul edilmişdir: 28.10.2024

1. Giriş

Ekoloji problemlər öz fəsadları ilə bu gün qlobal səciyyə daşıyaraq dünyanı daha ciddi düşünməyə vadar etməkdədir. Azərbaycan dünyanın bir parçası kimi bu qlobal ekoloji problemləri diqqətlə izləyir, təhlil edir, onun təsirlərinin aradan qaldırılması və preventiv tənzimlənmə yollarının araşdırılması istiqamətində təşəbbüslər göstərir. Azərbaycanın 20%-ə yaxın ərazilərinin Ermənistan tərəfindən işğal edilməsi zamanı ekosidə məruz qalması ekoloji fəlakət reallığının ölkəmiz üçün xüsusi məna kəsb etdiyini təsdiqləyir.

İşğal olunmuş ərazilərdə həyata keçirilmiş qeyri-qanuni fəaliyyət və təbii ehtiyatların istismarı iqtisadi kontekstlə yanaşı, həm də bir sıra ekoloji problemlərə gətirib çıxarmışdır. Meşələrin qırılması və yandırılması, su ehtiyatlarının çirklənməsi, flora və faunanın məhv edilməsi, regionda yerin təkinin talan edilməsi nəticəsində ekoloji tarazlıq pozulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyinin məlum "Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində qeyri-qanuni iqtisadi və digər fəaliyyət" adlı hesabatında ayrıca bir fəsil işğal olunmuş ərazilərdə həyata keçirilmiş qeyri-qanuni iqtisadi fəaliyyətin ekoloji nəticələrinə həsr olunmuşdur.

Beynəlxalq qurumların müxtəlif sənədlərində də işğalın ekologiyaya mənfi təsiri barədə qeyd edilmişdir. Məsələn, Asiya İnkişaf Bankının (AİB) Azərbaycan üzrə hesabatlarından birində qeyd edilir ki, təcavüzün nəticəsi həm də torpaq sahələrinin deqradasiyası olub. "AzerCosmos" dövlət şirkətinin kosmosdan çəkdiyi və "Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində qeyri-qanuni fəaliyyət: peyklərdən əldə edilən sübut" adlı hesabatı (2019) daxil edilmiş şəkillərdə regiona dəyən ekoloji zərər əyani şəkildə göstərilir. 27 sentyabr - 10 noyabr 2020-ci il tarixlərində aparılmış 44 günlük Vətən müharibəsində Azərbaycanın şanlı zəfərindən və Dağlıq Qarabağ bölgəsi və ərazi bütövlüyünün bərpasından sonra, işğal illəri ərzində həyat fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində, o cümlədən ekoloji sahədə Ermənistanın Azərbaycana vurduğu ziyanın qiymətləndirilməsi prosesinə başlanıldı. Azərbaycan artıq bəyan edib ki, beynəlxalq məhkəmələr vasitəsilə həm Ermənistan, həm də Azərbaycanın əvvəllər işğal olunmuş ərazilərində qeyri-qanuni biznes qurmuş beynəlxalq şirkətlərin təzminat ödəməsini tələb edəcəkdir.

"Bu ərazilərdəki təbii sərvətlərin qeyri-qanuni istismar edildiyi danılmaz faktıdır. Bizim əlimizdə şirkətlərin adları var. Qeyd etməliyəm ki, əgər qızıl və digər yataqlarımızı qeyri-qanuni istismar edən bu şirkətlər təzminat ödəməsələr, bu məsələ məhkəməyə veriləcək, orada isə onları biabırçılıq gözləyir", - Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev ötən ilin yekunlarına həsr olunmuş 6 yanvar 2021-ci il tarixli müşavirədə belə deyib.

Azərbaycanın əvvəllər işğal olunmuş bütün ərazilərində 260 min hektara yaxın meşə ərazisi var idi, lakin son 30 il ərzində meşə örtüyü sürətlə

azalmışdır. Sərsəng su anbarı (Tərtər rayonu) ərazisində su kanalının tikintisi məqsədilə geniş miqyasda meşələrin qırılması faktı qeydə alınmışdır.

Azərbaycan Respublikası XİN-in hesabatında deyilir ki, qiymətli ağac növləri - qoz, palıd, Eldar şamı, xurma və xüsusi mühafizə altında olan digər ağaclar oduncaq tədarükü üçün qırılmış və mebel, çəllək və tüfəng qundağı istehsalı üçün Ermənistana aparılmışdır. Yeni aşkar edilmiş mədənlərin istismarı ilə əlaqədar minlərlə hektarlıq ərazidə meşələr qırılmışdır. Regionda bitən 460-dan artıq yabanı və kol bitkilərinin 70-i endemikdir, yəni dünyanın başqa heç bir yerində təbii mühitdə bitmir.

Azərbaycanın azad olunmuş ərazilərdə 43 min hektar ərazisi olan təbiət qoruqları və təbiət yasaqlıqları – Bəsitçay və Qaragöl qoruqları, Laçın, Qubadlı, Arazboyu və Daşaltı yasaqlıqları yerləşir. İşğaldan əvvəl burada "Azərbaycan Respublikasının Qırmızı Kitabı"na daxil edilmiş çox sayda fauna və flora mühafizə olunurdu ki, onların əksəriyyəti artıq məhv edilmişdir. Məsələn, "Hetq" nəşrinin 2019-cu ilin dekabr ayı buraxılışında qeyd edilirdi ki, 2014-2018-ci illəri əhatə edən dövrdə tanınmamış və qondarma "DQR" ərazisində Ermənistanın özündən 2,3 dəfə çox meşə qırılmışdır (Ermənistanda 175,3 min kubmetr, Dağlıq Qarabağda isə 404,8 min kubmetr). Təkcə 2017-ci ildə Qarabağda 102 488 kubmetr meşə qırılıb.

Ermənilərin "təhlükəsizlik zonası" adlandırdıqları Azərbaycan rayonlarının ərazisində 28 illik işğal dövrü ərzində mütəmadi olaraq qəsdən yanğınlar törədilmişdir ki, bu da torpaq və meşə massivlərinin yanaraq kül olmasına gətirib çıxarmışdır. Bu proses hələ 2000-ci illərin əvvəllərində beynəlxalq təşkilatlarda narahatlıq doğururdu.

BMT-nin Baş Assambleyasının 7 sentyabr 2006-cı il tarixli "Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində vəziyyət" adlı qətnaməsinə əsasən, ATƏT-in ekoloji vəziyyətin qiymətləndirilməsi üzrə missiyası regiona 10 günlük qiymətləndirmə səfəri etmişdir. Nəticədə yanğınların vurduğu ekoloji və iqtisadi ziyan, habelə yanğınların insanların sağlamlığı və təhlükəsizliyi üçün törətdiyi təhlükə barədə rəy verilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin hesablamalarına görə, əvvəllər işğal olunmuş ərazilərdə qəsdən törədilmiş yanğınlar nəticəsində ümumilikdə 110 min hektardan çox ərazi yanmış və məhv olmuşdur. Yanğın zamanı torpağın münbit yuxarı təbəqələri, ot və kollarla birlikdə bütün canlı orqanizmlər də həlak olur.

Azərbaycan rəsmiləri və dövlət strukturları erməni silahlı qüvvələri tərəfindən ağ fosforlu mərmilərin tətbiq edildiyini dəfələrlə bəyan ediblər. Bu maddə zəhərləmək və təhlükəli yanacaq izləri qoymaqla yanaşı, həm də söndürülməsi çətin olan yanğınlara da səbəb olur. Fosforlu döyüş sursatları düşmən ərazisinin yandırılması üçün istifadə olunan ən təhlükəli silah növüdür. Mühəribə dövründə dəfələrlə Azərbaycan Respublikası Ərazilərinin

Minalardan Təmizlənməsi üzrə Milli Agentlik (ANAMA) tərəfindən cəbhə xəttində bu cür mərmilərin aşkar edilməsi faktı qeydə alınmışdır.

Dinc əhaliyə, mülki obyektlərə, meşələrə qarşı fosfor döyüş sursatlarının tətbiqi BMT-nin 1980-ci il "Adi silahların konkret növləri haqqında konvensiyası"nın III Protokolu, habelə Mühəribə qurbanlarının müdafiəsinə dair 1949-cu il Cenevrə Konvensiyasının və ona dair 1977-ci il əlavə protokolları ilə qadağan edilmişdir.

Qarabağda və ona bitişik rayonlarda torpaq, meşə və evlərin, habelə infrastrukturun qəsdən yandırılması Rusiya, Azərbaycan və Ermənistan liderlərinin hərbi əməliyyatların tamamilə dayandırılmasına dair 9-10 noyabr 2020-ci il tarixli üçtərəfli sazişə nail olmasından sonra daha geniş miqyas almışdır. Saziş 1 dekabr tarixinədək Kəlbəcər, Ağdam və Laçın rayonlarının Azərbaycanın tam nəzarətinə qaytarılmasını nəzərdə tuturdu. Bu müddət ərzində külli miqdarda oduncaq yük maşınları ilə daşınırdı. Aparar bilmədiklərini məhv edirdilər. Demək olar ki bütün ailələr gedərkən öz evini və onun ətrafındakı əraziləri yandırırıldı. İşğal illəri ərzində ermənilərdən ibarət gəlmə əhalinin fəal şəkildə məskunlaşdığı Kəlbəcər və Laçın rayonlarında noyabr ayı ərzində yanğınlar baş vermişdir. Bəzi reportajlarda özləri ilə aparar bilmədikləri ev heyvanlarının kəsildiyi və güllələnərək öldürüldüyü faktları da qeydə alınmışdır.

Kəlbəcərdən yüzlərlə arı pətəyinin yandığını əks etdirən kadrlar da var. "Azərbaycanlılara heç nə qalmasın", işğalçılar bu şüarı əldə rəhbər tuturdular.

Azərbaycan ərazisindən keçən çayların əksəriyyəti öz başlanğıcını ya Ermənistandan, ya da onların bir müddət işğal etdiyi Qarabağdan götürür. Bu su mənbələri müxtəlif mənşəli tullantılarla çirkləndirilirdi. Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin məlumatına görə, Araz çayının uzun müddət ərzində çirklənməsi qiymətli balıq növlərinin tükənməsinə və azalmasına gətirib çıxarmışdır.

Həmçinin əvvəllər ermənilər tərəfindən işğal olunmuş ərazilərdə 10 su anbarı, o cümlədən Tərtər çayı üzərində yerləşən Sərsəng su anbarı yerləşir. 500 milyon kubmetr tutumu olan Sərsəng su anbarı Aşağı Qarabağ ərazisində 100 min hektar əkin sahəsinin suvarılması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Su sərfiyyatının əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olduğu yay aylarında isə illik normanın yalnız 10-15%-i buraxılırdı. Bu, axınla üzəaşağı yerləşən kəndlərdə kəskin su çatışmazlığına gətirib çıxarırdı ki, bu da əkin sahələrinin suvarılması ilə bağlı böyük problemlər yaradırdı. Nəticədə, kənd təsərrüfatı ziyan çəkir, ekoloji gərginlik yaranırdı.

Söhbət 1970-ci illərdə Sovet Azərbaycanının respublika büdcəsi hesabına həyata keçirdiyi Sərsəng su anbarının tikintisindən gedir.

Bu faktları nəzərə alaraq, 2016-cı ildə AŞPA Aşağı Qarabağ vadisində Azərbaycanın sərhədyanı bölgələrinin sakinlərinin qəsdən sudan məhrum edilməsi haqqında 2085 sayılı qətnamə qəbul edib.

XİN-in 2016-cı il üzrə hesabatında təqdim olunan məlumatlara görə, artıq həmin dövrdə Qarabağ ərazisindəki tullantı hovuzlarında milyonlarla ton ağır metal və digər təhlükəli maddələrlə dolu tullantılar olub. Daha dəqiq desək, Heyvalı kəndi (ermənilər onu "Drmbon" adlandırırlar) yaxınlığındakı filiz yatağında üç tullantı hovuzu yerləşir.

Bəzi tullantı hovuzlarının lap yaxınlığında, məsələn, Sərsəng su anbarı (Qızılbulaq mədəninin tullantı hovuzlarının bilavasitə yaxınlığında yerləşən) kimi mühüm əhəmiyyətli su anbarları yerləşir. Qızıl-mədən yatağının tullantı hovuzu əvvəllər işğal olunmuş Zəngilan rayonunda, Vejnəli kəndi yaxınlığındakı Beşitçay Dövlət Qoruğunun yanında yerləşir. Qızılbulaq mədəninin və Heyvalı kəndi ərazisində yerləşən dağ-zənginləşdirmə kombinatının istismar edildiyi 11 il ərzində iki tullantı hovuzunda 4 milyon tona yaxın tullantı toplanmışdı. Hesabata əsasən, mədənin kəşfiyyatı zamanı 20-30 hektar meşə sahəsi məhv edilib. 2012-ci ildə erməni jurnalist Armine Narinyan Heyvalı kəndi yaxınlığındakı mədəndən sianid turşusunun sızması nəticəsində Sərsəng su anbarında balıqların məhv olması barədə yazmışdı.

Ermənistanda radioaktiv tullantıların mənbəyi olan Metsamor Atom Elektrik Stansiyası (AES) özlüyündə çoxdan bütün dünya ictimaiyyətində narahatlıq doğurur, çünki o, öz texniki xüsusiyyətlərinə görə çoxdan köhnəlib (1976-cı ildə inşa edilmişdir). Avropa İttifaqı bu məsələ ilə bağlı dəfələrlə narahatlığını ifadə edib və təzminat hesabına AES-in tədricən istismardan çıxarılmasını təklif edib. Bu bənd Aİ-nin Şərq Tərəfdaşlığı ölkələrinin Fəaliyyət Planının prioritet məqsədlərindən biridir.

Ermənistan ilə Aİ arasında 2017-ci il üçün geniş və hərtərəfli tərəfdaşlıq haqqında Sazişin 42-ci maddəsində enerji sahəsində əməkdaşlıq şərtləri arasında regionun enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün Metsamor AES-in bağlanması və təhlükəsiz şəkildə istismardan çıxarılmasının zəruriliyi qeyd edilir. Aİ sənədlərində qeyd edilirdi ki, Ermənistandakı AES-i nüvə təhlükəsizliyi üzrə beynəlxalq tələblərə uyğun gələnə qədər modernizə etmək qeyri-mümkündür. "National Geographic" elmi jurnalının 2011-ci ilin aprel sayında dərc edilmiş məqalələrdən biri köhnəlmiş Metsamor AES-in istismarının yaratdığı təhlükəyə həsr olunmuşdur.



Steam rises from the cooling towers of Metsamor nuclear power station in Armenia in September 2010. One of the last old operating Soviet reactors built without containment vessels, its location in a seismic zone has drawn renewed attention since Japan's ear... [Read More](#)
PHOTOGRAPH FROM AFP/GETTY IMAGES

Is Armenia's Nuclear Plant the World's Most Dangerous?

Japan's earthquake-triggered crisis has focused attention on the seismic risk to Armenia's aging Soviet-style nuclear plant.

Məqalədə qeyd edilir ki, AES-in Azərbaycan və Gürcüstandan 120 km, İrandan 60 km, Türkiyədən isə cəmi 16 km məsafədə yerləşdiyini nəzərə alsaq, AES-də fəvqəladə hadisə baş verəcəyi təqdirdə təkcə Ermənistan deyil, həm də Cənubi Qafqaz və Yaxın Şərqi ölkələri ciddi zərər görəcəkdir. Stansiyanın seysmik cəhətdən aktiv zonada yerləşməsi də riskləri artırır. Ermənistan hökuməti bu istiqamətdə indiyədək heç bir addım atmayıb - AES-in istismar müddəti 2026-cı ilə qədər uzadılıb və 2046-cı ilədək istifadəsi planlaşdırılır. Beləliklə, Ermənistan bütün regionun ekoloji təhlükəsizliyini təhdid etməyə davam edir.

Müasir dövrdə dünyanı narahat edən qlobal problemlərdən biri kimi iqlim dəyişikliklərinin, antropogen amillərin ekologiyaya vurduğu fəsadların qarşısının alınması, bu təsirlərin minimuma endirilməsi istiqamətində qlobal miqyasında birgə tədbirlərin görülməsi də əsas prioritet məsələlərdən birinə çevrilməkdədir. Ancaq bu proses bir qədər ləng gedir. Çünki problemə yanaşmada ziddiyyətli məqmlar vardır. İqlim dəyişmələri mövzusunun araşdıran elmi ictimaiyyət özü də iki cəbhəyə bölünmüşdür. Birinci cəhət iqlim dəyişmələrinin bir qrup maraqlı tərəf, xüsusən də inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən inkişaf etməkdə olan ölkələrdəki tərəqqinin sürətinin qarşısının alınması üçün ortaya atılmış boş iddia olduğuna söykənir. Bunun bariz nümunəsi dünya liderlərinin 2012-ci ilin iyununda Rio-de-Janeyroda “Rio+20” konfransında yaşandı. Əlbəttə, çox böyük var idi ki, onlar razılığa gələrək mənfi iqlim dəyişikliklərinin qarşısını ala biləcək öhdəliklər götürə biləcəklər. Təəssüf ki, bu, baş vermədi. Əsas mübahisə də öz ətrafında digər inkişaf etməkdə olan dövlətləri birləşdirmiş Çinlə artıq inkişaf etmiş dövlətlər arasında kimin daha çox öhdəlik götürməsi oldu. Çin hesab edir ki, indiki iqlim böhranının əsas baskarları artıq inkişaf etmiş dövlətlər olduğundan

əsas öhdəlikləri də məhz onlar götürməlidirlər. Əksinə, inkişaf etmiş dövlətlər əsas məsuliyyəti indi Çin kimi sürətlə inkişaf edən dövlətlərin daşmalı olduğunu iddia etdilər. Beləliklə də razılıq alınmadı və təhlükəli iqlim dəyişiklikləri davam etməkdədir.

Dünyanın ətraf mühit sahəsində tanınmış alimlərini özündə birləşdirən ikinci cınah isə iqlim dəyişmələrinin bəşəriyyət qarşısında duran ən ciddi problem olduğunu öz elmi mülahizələri və tədqiqatları ilə izah etməyə çalışır. Belə ki, İqlim Dəyişmələri üzrə Hökumətlərarası Ekspertlər qrupunun son qiymətləndirmə hesabatına görə son 100 ildə Yer kürəsində orta temperatur 0,8 dərəcə artıb. “Nature” jurnalında nəşr olunan bir araşdırmaya görə dünya əhalisinin təxminən 85%-i iqlim dəyişikliyinə təsiri hiss olunan bölgələrdə yaşayır. Berlində olan tədqiqatçılar iqlim dəyişikliyinə təsirlərinə dair araşdırma aparıb. Araşdırma artan temperaturun yağış damcılarını necə dəyişdiyini, məhsuldarlığa və yerli ekosistemlərə necə təsir etdiyini də ortaya çıxarıb. Məlum olub ki, temperatur və yağıntılarla bağlı dəyişikliklər hazırda dünya əhalisinin 85%-in yaşadığı quru ərazinin 80%-də baş verir.

İqlim dəyişikliyi dedikdə, insan fəaliyyəti nəticəsində baş verən emissiyanın yaratdığı istixana qazlarının hərəkətə gətirdiyi qlobal istiləşmənin, habelə bununla əlaqədar hava modellərində özünü büruzə verən böyük miqyaslı dəyişikliklər başa düşülür. Troposferdə istixana effekti yaradan qazların artması qlobal istiləşmənin bütün canlıların mövcudluğunu təhdid edən miqyasa çatmasına səbəb olur.



Temperaturun artması isə əsasən antropogen amillərlə bağlıdır. Antropogen amillərin əsasını istilik effekti yaradan qazlar: karbon, metan, azot oksidi, azot 1 oksid və xlor-fülör birləşmələr təşkil edir. Son 100 illik kosmik müşahidələr göstərir ki, tufanların, çovğunların həm intensivliyi artıb. İsti küləklər, qasırğalar, yağıntılar güclənib. Eyni zamanda, sel, daşqın hadisələrinin də sayı artıb. Okeanın səthi əvvəllər 1000 metr dərinliyə qədər qızırdısa, artıq qızma 2000 metr dərinliyə qədər çatır.

Ümumdünya Meteorologiya Təşkilatının (ÜMT) hesabatına görə, 2023-cü il iqlim sahəsində rekordlar ilə yadda qalıb və müşahidələrin bütün tarixində

ən isti il olub. 2023-cü ildə havanın temperaturu 1850-1900-cu illərin sənayeyəqədərki baza səviyyəsindən təqribən 1,40 dərəcə Selsi yuxarı olub. 2015-ci ildən 2023-cü ilə qədər olan son doqquz il tarixdə ən isti dövr olub. Şimal yarımkürəsində 2023-cü ilin yazında ortaya çıxan və yayda sürətlə inkişaf edən istiləşmə yaradan El Nino hadisəsi, çox güman ki, 2024-cü ildə istiliyi daha da artıracaq, çünki El Nino adətən öz zirvəsinə çatdıqdan sonra qlobal temperatura ən çox təsir edir.

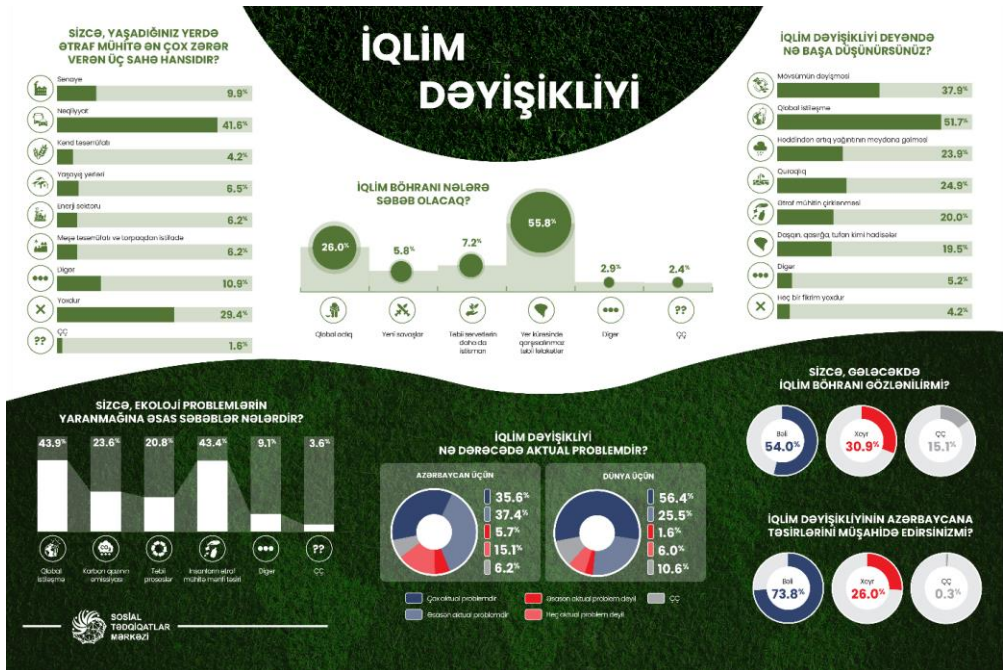
Ümumdünya Meteorologiya Təşkilatının baş katibi, professor Petteri Taalas “İstixana qazlarının konsentrasiyası, qlobal temperaturun da rekord səviyyəyə yüksəlməsini, Antarktidada dəniz buzlarının səviyyəsi rekord həddə azalmasını qırılmış rekordların qulaqbatırıcı kakofoniyası kimi dəyərləndirərək qeyd edir ki, “bu, sadəcə statistika deyil. Buzlaqları xilas etmək və dəniz səviyyəsinin qalxmasını cilovlamaq üçün yarışı uduzmaq riskimiz var. Biz XX əsrin iqliminə qayıda bilmərik, lakin bu və sonrakı əsrlərdə getdikcə daha əlverişsiz iqlimin risklərini məhdudlaşdırmaq üçün indi hərəkətə keçməliyik. Ekstremal hava hər gün insanların həyatını və dolanışığı vasitələrini pozur, hər kəsin erkən xəbərdarlıq xidmətləri vasitəsilə qorunmasını təmin etmək üçün təcili ehtiyacını vurğulayır”. Professor Petteri Taalasın hesabatı iqlim dəyişikliyinə qlobal miqyasını göstərir. O, ərzaq təhlükəsizliyi və əhalinin yerdəyişməsi də daxil olmaqla, sosial-iqtisadi təsirlər haqqında məlumat verir.



2013-2022-ci illərin qlobal orta dəniz səviyyəsinin qalxma sürəti peyk müşahidələrinin birinci onilliyindəki yəni 1993-2002 ci illərdəki dəniz səviyyəsinin qalxma sürətindən iki dəfə çoxdur.



Azərbaycan da qlobal iqlim dəyişmələrinin təsirindən kənarda qalmamışdır. Son 100 ildə Azərbaycan ərazisində orta illik temperaturlar 0,4-1,30C-yə qədər artmışdır. Temperatur artımı regionlardan asılı olaraq qeyri-bərabər paylanır. Son 10 illiklərdə Azərbaycan ərazisində kiçik dağ çaylarında sel və daşqınların sayı və gücü artmışdır. Sosial Tədqiqatlar Mərkəzi mövzunun aktuallığını nəzərə alaraq, Azərbaycan əhalisinin problemə yanaşmasını öyrənmək üçün sorğu keçirib. Sorğunun nəticələrinə görə respondentlərin əksəriyyəti iqlim dəyişikliyinə qlobal istiləşmə olaraq başa düşür (51,7%). “Yaşadığımız yerdə ətraf mühitə zərər verən üç sahə hansıdır?” sualına “nəqliyyat” cavabının verən respondentlər üstünlük təşkil edir (41.6%). Sorğunun nəticələrinə əsasən, iqlim böhranının qarşısını almaz təbii fəlakətlərə gətirəcəyini düşünənlər çoxluq təşkil edir (55,8%). Sorğu nəticələri göstərir ki, bu problemi ölkə üçün əsasən aktual sayanlar çoxdur (37,4%). Problemin Azərbaycana təsirlərini müşahidə edənlər respondentlərin 73,8%-ni təşkil edir. Sorğuda iştirak edənlərin 56,4%-i isə iqlim dəyişikliyinə dünya üçün çox aktual problem kimi görür.



Hər bir dünya ölkələri kimi Azərbaycan da iqlim dəyişmələrinin təsirində sığortalananmamışdır. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin Milli Hidrometeorologiya Departamentinin bir sıra stansiyalarının məlumatlarından istifadə olunaraq 1991-2000-ci illər ərzində illik temperatur və yağıntı anomaliaları təhlil edilmişdir. Təhlil edilmiş temperatur məlumatlarından məlum olmuşdur ki, ölkədə göstərilən 10 il ərzində orta temperatur 0,41°C artmışdır. Bu artım 1961-1990-cı illərdəki artımdan (30 il ərzində artım 0,34°C olmuşdur) çoxdur, yəni 1991-2000-ci illər ərzində artım 3 dəfə sürətlənmişdir. Yerli iqlimşünaslar tərəfindən müxtəlif proqramlar vasitəsilə tərtib olunmuş proqnozlara əsasən 2021-2050-ci illərdə ölkəmizdə orta illik temperatur artımı 1,5°C-1,6°C təşkil edəcəkdir. Nəticəyə görə temperatur artımı bu əsrin birinci yarısında hər on ildə təqribən 0,3°C ola bilər. Hesablamalar rütubətin artması nəticəsində yağıntıların 1961-1990-cı illərə nisbətən 2050-ci ilədək 10-20% artması proqnozunu da verir. Azərbaycanda iqlim dəyişmələrinin həssas sahələr su təminatı, kənd təsərrüfatı və insan sağlamlığı hesab edilir. Göründüyü kimi bu sahələr yuxarıda qeyd olunmuş iqlim dəyişmələrinin insan inkişafını ləngidən sahələri ilə üst-üstə düşür. Gözlənilən iqlim dəyişmələri nəticəsində 2021-2050-ci illərdə səth su ehtiyatları 23% azalaraq 22.5km³ təşkil edəcək. Azərbaycan Cənubi Qafqazda su ehtiyatlarına görə ən kasıb ölkə hesab olunur. Nəzərə alsaq ki, ölkənin su ehtiyatlarının 70%-i digər qonşu ölkələrin ərazisində formalaşır bu vəziyyəti daha da gərginləşdirəcəkdir. Çünki iqlim dəyişmələrinin qonşu ölkələrdə də su qıtlığına səbəb olması və mövcud ehtiyatlar üzərində tələbat

və təzyiqli artırması labüddür. İndi olduğu kimi, gələcəkdə də ən həssas sahələr kənd təsərrüfatı, hidroenergetika və əhalinin su təchizatı olacaq. Bütün bu amillər ölkədə insan inkişafı prosesinə mənfi istiqamətdə təsir göstərəcək. Azərbaycan əhalisinin 40%-dən çoxunun məşğulluğunun kənd təsərrüfatında olması su təminatında problemlərin yaranmasını arzuolunmaz edir. Statistika əsasən, Bakı şəhərində 2003-2006-cı illərin yay aylarında havanın orta temperaturunun 1,5°C artması əhalinin müxtəlif səbəblərdən xəstələnməsi hallarını qabaqkı illərə nisbətən 20-34% artmışdır. Əlavə ölüm halı çox deyil (3,4%), bu da uzun sürən isti yay şəraitinə yerli əhalinin uyğunlaşma xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Lakin miokard infarktından və insultdan ölənlərin sayı müvafiq olaraq 26 və 56% artmışdır. Gələcəkdə risk qrupu sayılan yaşlı əhalinin sayının artması və şəhərlərdə «istilik adalarının» mövcud olması kəskin istilərin mənfi təsir effektini daha da artırma bilər. Ölkə ərazisi malyariya xəstəliyinin yayılması xüsusiyyətlərinə görə üç zonaya bölünür: endemik, epidemik və malyariyasız zonalar. İqlimin istiləşməsi nəticəsində istər endemik, istərsə də epidemik malyariyalı zonaların sərhədlərinin dağlara doğru yüksələcəyini, əsasən də dağlıq ərazilərdə epidemiya mövsümünün uzanacağını gözləmək olar. Lakin nəzərə alsaq ki, dəniz səviyyəsindən 1500 m-dən yüksək olan ərazilərdə yaşayış məntəqələri seyrək yerləşib və hazırda ölkə əhalisinin cəmi 1,2%-i bu zonada yaşayır, onda həmin yüksəkliklərdə malyariyanın yeni ocaqlarının yaranması ehtimalı böyük deyil.

İqlim dəyişmələrinin təsir dairəsi genişdir. Bu baxımdan iqlim dəyişikliklərinin verdiyi fəsadlar təkcə sosial deyil, sosietai səciyyə daşıyır, bu və ya digər dərəcədə bütün ölkələrdə özünü göstərir. Qloballaşan dünyanın istənilən bucağında baş verən dəyişiklik kəpənək effekti ilə bütün coğrafiyaları əhatə edir. Ən ümumi əsaslara görə iqlim dəyişikliklərinin nəticələrini təhlil etsək görərik ki, onun təsir etdiyi sahələr miqrasiya dalğaları, ərzaq qıtlığı, əhalinin məşğulluq sahəsində yaranan problemlər, əhalinin sağlamlıq durumu, o cümlədən psixoloji rahatsızlıq və depressiyalar, melanxoliya, ümitsizlik sindromu demografik problemlər, daha ciddi humanitar fəlakətlərə səbəb olan yaşamaq uğrunda sərt, aqresiv mübarizələr və müharibələr, urbanizasiya bumu, sosial animiyaların artması və s. sahələrdə açıq şəkildə özünü göstərir. Təsədüfi deyildir ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi Antonio Quterres COP28 liderlərinə xitab edərək qeyd edirdi: “Bu il biz yanğınların, daşqınların və qızmar istilərin dünyanın hər yerindəki icmaları vurduğunu gördük. Rekord qlobal istilər dünya liderlərini silkələnməyə məcbur etməlidir. Bizim qlobal temperatur artımını 1,5 dərəcə Selsiyə qədər məhdudlaşdırmaq və iqlim xaosunun ən pis təsirlərindən yayınmaq üçün yol xəritəmiz var. Lakin iqlimlə bağlı fəaliyyət planlarının növbəti raundunda aydın gözləntilər müəyyən etməklə və onları mümkün

etmək naminə tərəfdaşlıq və maliyyələşdirmə öhdəliyi götürməklə 1,5 dərəcə Selsi limitini qorumaq üzrə yarışa başlamaq üçün COP28-də liderlərə ehtiyacımız var; vəzifələr bərpaolunan enerjini üç dəfə artırmaq və qazıntı yanacaqlarını mərhələli şəkildə ləğv etmək öhdəliyi götürməkdən ibarətdir”.

Quraqlıq, daşqın və istilik dalğaları kimi ekstremal hava hadisələrinin tezliyinin artması səhiyyə infrastrukturunda da əlavə gərginlik yaradır. Psixoloqların qənaətinə görə, iqlim dəyişikliyi insanların psixologiyasına olduqca mənfi təsir göstərir. Qüdsə və qorxu hissləri ilə birlikdə, doğma yerlərin getdikcə dəyişməsi fonunda temperaturun yüksəlməsi və ekstremal hava şəraitinin sayının artması insanları ciddi narahat edir. İstilər aqressiya və prososial davranışın azalması ilə müşayiət olunur.

Son dövrlər olduqca qlobal problem sayılan iqlim dəyişikliyinə psixologiyaya təsirləri müxtəlifdir. Depressiya, müəyyən narahatlıq, həddindən artıq emosional həssaslıq və əsəbilik ilkin simptomlardır. İqlimlə bağlı əhval dəyişikliyi ilə hormonlar və bioritmlər arasındakı əlaqə tədqiqatçı psixoloqlar üçün maraqlıdır. Hava şəraitinin ani və sürətli dəyişkənliyi həssas insanların şikayətlərini artırır. Bu orqanizmi hava kütləsindəki qəfil dəyişikliklərə kifayət qədər tez uyğunlaşa bilməyən insanlarda daha çox müşahidə edilir. İqlim dəyişikliyi və qlobal istiləşmə səbəbindən insan orqanizmində maddələr mübadiləsi pozulur. Vurğulamaq lazımdır ki, orqanizmdəki fiziki dəyişiklik ruh sağlamlığına birbaşa təsir edir. Metabolizmin sürətlənməsi bir çox orqanın fəaliyyətini artırır. Bu zaman orqanizmdə yorğunluq, tükənmişlik hissi yaranır. Yorğunluq insan psixologiyasına mənfi təsir edən ən böyük amillərdən biridir. Əlavə olaraq istilik bizi daha dözümsüz və səbirsiz edə bilər. Tələskənlik və dərhal nəticə əldə etmək istəyi müşahidə olunur. İqlim dəyişikliyinə psixologiyasına mənfi təsir edən insan aqressiv, dağıdıcı ola bilər.



İqlim dəyişikliyinə təsiri ilə tək-cə temperatur artmır, eyni zamanda da quraqlıq, daşqın, şiddətli qasırğa kimi ekstremal hava hadisələrinə tezliyinin və təsirinə artması, okean və dəniz suyunun səviyyəsinin qalxması kimi amillər nəticəsində bitkilər, heyvanlar, eləcə də insan icmaları ciddi risk altında qalır. İqlim dəyişikliyinə əsas nəticələrindən biri də "iqlim

qaçqınları"dır. "İqlim qaçqını" dedikdə, iqlim dəyişikliyi və ya qlobal istiləşmənin təsiri ilə əlaqədar öz evindən, yurdundan didərgin düşmək, köç etmək məcburiyyətində qalan şəxslərdir. 2021-ci ildə bu göstərici Banqladeşdə 10 milyondan çox olmuşdur. 2050-ci ilə qədər belə dəyişikliklər nəticəsində dəniz səviyyəsinin artmasına bağlı olaraq, Banqladeş sahillərinin 17 faizinin sular altında qalacağı və nəticədə 20 milyondan artıq şəxsin ev-eşiyindən olacağı güman edilir.



Digər tərəfdən, qlobal istiləşmə ilə artan temperatur, səhra və quraqlaşmaya da gətirib çıxarır. Bu cür quraqlıq və səhrələşmə prosesləri daxili miqrasiyanın genişlənməsinə səbəb olur. Belə ki, insanlar yaşadıkları torpaqlarda məhsul yetişdirə bilmədikdə, bu əraziləri tərk etmək məcburiyyətində qalır. Məsələn: Çinin Qobi səhrasının hər il 3600 km² genişlənməsi ilə əlaqədar həmin bölgədə yaşayan fermer və tacirlər Çinin müxtəlif şəhərlərinə miqrasiya etmək məcburiyyətində qalırlar.



İnsan həyatı üçün təbii resursların əhəmiyyəti böyükdür. Bitkilər insan qidasının 80%-ni təşkil edir. Yer kürəsinin 30%-ni təşkil edən meşələr canlı aləm, təmiz hava və su üçün əhəmiyyətli resurslar daşımaqla yanaşı, iqlim

dəyişikliyi ilə mübarizədə əhəmiyyətli rola malikdir. Hər il 13 milyon hektar meşə sahəsi itirilir, quru ərazilərin davamlı deqradasiyası isə 3,6 milyard hektar ərazinin səhrələşməsinə səbəb olur və bu, yoxsul icmalara qeyri-mütənasib şəkildə təsir göstərir.



Alimlərin hesablamalarına əsasən, əgər atmosferdə istixana qazları buraxılmasaydı, onda Yer Kürəsində orta illik temperatur təxminən -19°C olardı. Məhz buna görə həmin qazlar istilik effekti yaradan və ya “istilikxana” qazları adlandırılır. İstixana effekti bəşəriyyəti ciddi şəkildə təhdid etdiyinə görə insanlara əvvəldən məlum olan enerji mənbələrinə - külək, günəş, su və bioenerjiyə maraq yenidən artmağa başlamışdır. Məhz XX əsrin son onilliklərində alternativ enerjiyə həm tələbat yarandı, həm də təklif artdı.

Bəs bu gün dünya bəşəriyyəti təhdid edən iqlim dəyişiklikləri ilə mübarizəni necə aparır?!

1980-ci illərin sonlarından başlayaraq insanların iqlim sisteminə mənfi təsirini və təzyiqini azaltmaq məqsədilə BMT və beynəlxalq təşkilatların rəhbərliyi ilə aparılan tədqiqatlar nəticəsində BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyası və 1997-ci ildə Kioto Protokolu, 2015-ci ildə isə Paris Sazişi qəbul olundu. Bu Sazişə əsasən, tərəflər Yer kürəsində havanın orta temperaturunu sənayeləşmə dövrünə qədərki səviyyədə 2 dərəcədən aşağı saxlanmasını, temperatur artımının 1,5 dərəcədə məhdudlaşdırılmasını hədəf götürür. COP-un ilk toplantısı 1995-ci ildə Berlin şəhərində keçirilib.

Fəlakətlərin azaldılmasının kritik komponenti effektiv çoxtərəfli erkən xəbərdarlıq sistemlərinin mövcudluğudur. Beynəlxalq Hamı üçün Erkən Xəbərdarlıq təşəbbüsü 2027-ci ilin sonuna qədər hər kəsin bu cür sistemlərlə müdafiə olunmasını təmin etmək məqsədi daşıyır.

Beynəlxalq Enerji Agentliyinin (IEA) hesabatına əsasən, dünyanın bərpa olunan enerji potensialı 2023-cü ildə 50% artaraq, demək olar ki, 510 Gvt-a çatıb ki, bu, son üç onillikdə ən sürətli artım kimi izah edilir. Bu rəqəmlər, COP28-də qeyd edildiyi kimi, 2030-cu ilə qədər bu sahədə global potensialı üç dəfə artırmaq məqsədinə nail olmaq üçün real şansı olduğunu sübut edir. Proqnozlara əsasən, günəş panelləri və külək 95%-lik artım göstəricisi ilə

2025-ci ilin əvvəlinə qədər kömürü geridə qoyaraq qlobal elektrik enerjisi istehsalının ən böyük mənbəyinə çevriləcək və qlobal bərpa olunan enerji tutumunun növbəti beş il ərzində 7300 Gvt-a qədər artacağı gözlənilir. Bu istiqamətdə ən uğurlu nümunələrdən birini Braziliya göstərdi. 2009-cu ilin yekunlarına əsasən, Braziliyada istehsal olunan elektrik enerjisinin 85.4% alternativ enerji növlərinin payına düşür. Braziliyanın 7500-kilometrlik sahilboyu sahəsi olduğu üçün, ölkə böyük külək enerjisi potensialına malikdir. Hal-hazırda Braziliyada 605 MW elektrik enerjisi küləyin hesabına istehsal olunur, bu da Latın Amerikasında istehsal olunan külək enerjisinin 70%-ni təşkil edir.

Son illər iqtisadi möcüzə nümayiş etdirən əsas ölkə Çin Xalq Respublikasıdır. Çin eyni zamanda qlobal miqyaslı dayanıqlı enerji istehsalçısıdır. Tədqiqatlar göstərir ki, Çin 2030-cu ildə elektrik enerjisində olan bütün tələbatını yalnız külək enerjisi hesabına ödəyə bilər.

Bir çox digər ölkələrdə olduğu kimi, ABŞ da dünyada ən çox alternativ enerji istehsal edən ölkə idi və yalnız son illərdə Çin bu göstəriciyə görə ABŞ-ni ötüb keçmişdir. Buna baxmayaraq, ABŞ hələ də dünyada ən böyük geotermal və günəş enerjisi istehsal edən ölkədir. Eyni zamanda, Almaniya da alternativ enerji sahəsində dünya liderləri sırasındadır. Bu, ilk növbədə böyük investisiyalar hesabına mümkün olmuşdur. Təkcə 2010-cu ildə Almaniyanın alternativ enerji sektoruna 26 milyard Avro yatırım edilmişdir.

Vacib geo-strateji mövqe tutan qardaş Türkiyə 2050-ci ildə dünyanın 10 ən güclü iqtisadiyyatı olan ölkələr sırasında olmaq iddiasındadır. Ölkə hal-hazırda neft və neft məhsullarının 92%-ni, təbii qaza olan ehtiyacının isə 98%-ni xaricdən alır. Hal-hazırda Avropada ən bahalı benzin məhz Türkiyədədir. Təbii olaraq, Türkiyə öz artan enerji ehtiyaclarını alternativ enerji hesabına ödəməyə çalışır.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasına 1995-ci ildə qoşulmuşdur. Azərbaycan iqlim dəyişmələri, qlobal ekoloji problemlərlə bağlı ardıcıl tədbirlər planı hazırlayaraq həyata keçirir. Azərbaycanda 2010-cu il "Ekologiya ili" elan olundu. Ekologiya ili çərçivəsində mühüm tədbirlər planı rallaşdırıldı.

Azərbaycan Respublikası BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasına əlavə olan Paris Sazişini 2016-cı ildə imzalamışdır. BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasına özünün Nəzərdə Tutulan Milli səviyyədə müəyyən edilmiş Təhfələrində qlobal iqlim dəyişmələrinin qarşısının alınması təşəbbüslərinə töhfə olaraq Azərbaycan baza ili (1990) ilə müqayisədə 2030-cu ilə qədər istilik effekti yaradan qazların emissiyalarının 35 faiz, 2050-ci ilə qədər isə 40 faiz azaldılmasını hədəf kimi götürmüş və işğaldan azad olunmuş ərazilərimizdə "netto sıfır emissiya" zonasının yaradılmasını bəyan edib. Bu təşəbbüs "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi

inkişafa dair Milli Prioritetlər”inə (5-ci bənd “Təmiz ətraf mühit” və “Yaşıl artım ölkəsi”), “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”na, “Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında” 10 dekabr 2002-ci il Azərbaycan Respublikası Qanununa, Avropa İttifaqının enerji təchizatının etibarlılığının artırılması, enerjinin səmərəliliyinin təşviqi və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə vasitəsilə enerjinin əlverişli, etibarlı və dayanıqlı olması məqsədilə həyata keçirdiyi EU4 Energy təşəbbüsünə və BMT-nin Davamlı İnkişaf Məqsədlərinə uyğundur. Azərbaycanın 2030-cu ilə qədər sosial-iqtisadi inkişafa dair beş milli prioritetindən biri “Təmiz ətraf mühit və yaşıl artım ölkəsi” kimi müəyyən edilmişdir. İşğaldan azad edilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur, eləcə də Naxçıvan Muxtar Respublikası yaşıl enerji zonası elan olunmuşdur. Azad edilmiş ərazilərdə “ağıllı şəhər”, “ağıllı kənd” kimi innovativ yanaşmalar tətbiq edilir, ekosistem bərpa olunur.

Azərbaycan Respublikasında 2024-cü il “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilmişdir. Bu il üçün də son dərəcə əhəmiyyətli tədbirlər planı həyata keçirilməkdədir.



Azərbaycan müxtəlif layihələrin həyata keçirilməsi yolu ilə bir sıra beynəlxalq təşkilatlarla uğurlu əməkdaşlıq edir. Beləliklə, iqlim dəyişikliyinin azaldılması texnologiyası və bu sahədə potensialın yaradılması ilə bağlı 30-dan çox layihə həyata keçirilmişdir.

Ölkənin iqlim dəyişmələrinin təsirlərinin azaldılması və bu təsirlərə uyğunlaşma (adaptasiya) strategiyaları aşağıdakı Dövlət Proqramlarında öz əksini tapır:

- Alternativ və Bərpa olunan Enerji mənbələrindən İstifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı (2004)
- Azərbaycan-2020-GƏLƏCƏYƏ BAXIŞ İNKİŞAF KONSEPSİYASI
- 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında Əhalinin Ərzaq Məhsulları ilə Etibarlı Təminatına Dair Dövlət Proqramı (2008-2015)
- Regionların Sosial-iqtisadi İnkişafına dair Dövlət Proqramı (2004, 2009,2014)

• Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair strateji yol xəritəsi”, 2016

• “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”

Azərbaycan qazının Avropaya nəqli, qazın nəql olunduğu regionda, xüsusilə hazırda əsas yanacaq kimi kömürdən istifadə olunan Qərbi Balkan regionunda istilik effekti yaradan qazların emissiyasının 60%-i azalmasına səbəb olacaq. Bu isə öz növbəsində insan sağlamlığına müsbət təsir göstərməklə, ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısının alınmasına və iqlim dəyişikliklərinə qarşı mübarizədə Azərbaycanın töhfəsi olacaq.

Cənab Prezident işğaldan azad edilmiş əraziləri “yaşıl zona” ərazisi elan etmişdir. Yaşıl enerji növlərinin yaradılması və yaşıl enerjinin dünya bazarlarına nəqli Azərbaycanın enerji siyasətinin əsas istiqamətidir. Yaşıl enerji növlərinin yaradılması və yaşıl enerjinin dünya bazarlarına nəqli Azərbaycanın enerji siyasətinin əsas istiqamətidir. Alternativ enerji ehtiyatlarının həcmi də bu sahədə dönüş yaratmaq və iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə qlobal cəhdlərə töhfə vermək üçün ciddi əsaslar yaradır. Son illərdə ölkəmizdə 2030-cu ilə qədər enerjiyə olan tələbatın 30 faizinin bərpa olunan enerji mənbələri hesabına gerçəkləşdirilməsi istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilib. 2023-cü ilin oktyabr ayında Xəzər dənizi və Qafqaz regionunda ən böyük günəş elektrik stansiyası sayılan 230 meqavat gücündə Qaradağ Günəş Elektrik Stansiyasının açılışı olub. Qarabağda və Şərqi Zəngəzurdə 2021-2023-cü illər ərzində 170 meqavat gücündə hidroelektrik stansiyalar istifadəyə verilib. 2024-cü ilin sonuna qədər bu rəqəmin 270 meqavata çatacağı gözlənilir.

Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin "Masdar" və Səudiyyə Ərəbistanı Krallığının "ACWA Power" şirkətləri ilə birlikdə günəş və külək enerjisindən istifadəni təmin edəcək layihələr reallaşdırılır. Təmiz ekoloji mühitə dəstək çərçivəsində SOCAR tərəfindən hasilat prosesində məşəldə yandırmaqların sifirə endirilməsi, emissiya intensivliklərinin azaldılması, “Sıfır metan”, 2050-ci ilə qədər “Xalis sıfır” (Net Zero) kimi hədəflər müəyyənləşdirilib. Ölkəmizin bu sahədə aktiv fəaliyyəti beynəlxalq ictimaiyyətin də diqqətindən yayınmır. BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyasının - COP29-un ölkəmizdə keçirilməsi Azərbaycanın iqlim dəyişikliyinə təsirinin azaldılması istiqamətində fəaliyyətinin qlobal səviyyədə təqdir edilməsidir. Xarici ekspertlər Azərbaycanın külək və günəş enerjisinə investisiyalar ilə yaşıl gündəliyə sadıqlığını, Xəzər dənizindəki külək stansiyalarından əldə edilən yaşıl enerjinin Avropaya ötürülməsi üçün Qara dənizin altından elektrik kabelinin çəkilməsi istiqamətində tədbirləri və COP29 barədə yüksək gözləntiləri xüsusi vurğulayırlar.



Bu gün dünyanın taleyinə məsul olan aparıcı dövlətlər iqlim dəyişiklərinə səbəb olan amilləri aradan qaldırmaqda öz çalışmalarında səmimi olmalı, bir cür düşünüb, bir cür danışıb, bir cür hərəkət etməlidir. Fəaliyyətin imitasiyası elan olunan hədəflərə çatmağa imkan verməz, dünya evini geridönüşü olmayan fəlakətlərə apara bilər. Bəşər övladının ekoloji tərbiyyəsi, əxlaqının, mədəniyyətinin formalaşması üçün daha təsirli marifləndirmə tədbirləri görülməlidir. Dünyanın taleyinə məsul representativ əsaslarla formalaşmış obyektiv, vicdanlı, sosial ədalət prinsipinə əsaslanan, beynəlxalq hüququ əldə rəhbər tutan, qəbul edəcəyi qərarların praktik imperativ gücü olan beynəlxalq təşkilat formalaşdırmaq labüd bir vəzifədir. Dünya evinin qorunması bu evin hər bir sakininin birgə səyi ilə mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. World Meteorological Organization. (2023). *2023 god – исторический климатический год, в котором генеральный секретарь ВМО Талас благополучно завершает свой срок.* Retrieved from <https://wmo.int/ru/media/news/2023-god-istoricheskiy-klimaticheskii-god-v-kotorom-generalnyy-sekretar-vmo-taalas-blagopoluchno>
2. İqlim dəyişikliyi Azərbaycanda nə dərəcədə aktual hesab edilir. (2023). *Strateji Tədqiqatlar Mərkəzi.* Retrieved from <https://stm.az/az/news/1242/iqlim-deyisiklyi-azerbaycanda-ne-derecede-aktual-hesab-edilir>
3. Azərbaycan Respublikasının Qanunu, “Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiqi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunlarına dəyişiklik və əlavələr edilməsi barədə. (2004). *Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu*, №4, Maddə 201.
4. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. (2021). "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər". *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2469 nömrəli Fərmanı.* Retrieved from <https://e-qanun.az/framework/46813>

5. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. (2012). “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf konsepsiyası. *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 800 nömrəli Fərmanı*. Retrieved from <http://e-qanun.az/framework/25029>
6. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. (2016). Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1138 nömrəli Fərmanı*. Retrieved from <http://e-qanun.az/framework/34254>
7. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. (2004). "Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı". *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 462 nömrəli Sərəncamı*. Retrieved from <http://e-qanun.az/framework/5796>
8. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. (2003). Azərbaycan Respublikasında ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair milli proqram. *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1152 nömrəli Sərəncamı*. Retrieved from <https://e-qanun.az/framework/1975>
9. Azərbaycan Respublikasının Qanunu, “Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə haqqında”. (2021). № 339-VIQ Bakı şəhəri. Retrieved from <http://e-qanun.az/framework/47842>
10. Azərbaycan Respublikasının Qanunu, “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında”. (1999). Bakı şəhəri. Retrieved from <https://e-qanun.az/framework/3852>
11. EaP GREEN. Azərbaycanda “yaşıl investisiyalar”ın və maliyyələşmənin artırılması. Retrieved from https://www.greeneconomieseap.org/resources/Azerbaija_Scaling%20up%20Finance_AZERI%20VERSION_Reduced.pdf
12. Qasımlı, V.Ə., Vəliyev, Z., Hübətov, M., Hacıyev, Ş., & Nəsibova, G. (2014). *Yaşıl inkişaf: enerji səmərəliliyi və alternativ mənbələr*. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, 144 s.

REFERENCES

1. World Meteorological Organization. (2023). *2023: A Historic Climate Year as WMO Secretary-General Taalas Successfully Concludes His Term*. Retrieved from <https://wmo.int/ru/media/news/2023-god-istoricheskij-klimaticheskij-god-v-kotorom-generalnyy-sekretar-vmo-taalas-blagopoluchno> (in Russian)
2. How Relevant is Climate Change Considered in Azerbaijan. (2023). *Strategic Research Center*. Retrieved from <https://stm.az/az/news/1242/iqlim-deyisikliyi-azerbaycanda-ne-derecede-aktual-hesab-edilir> (in Azerbaijani)
3. Law of the Republic of Azerbaijan. Amendments and Additions to Certain Laws of the Republic of Azerbaijan in Connection with the Implementation of the Law on Environmental Education and Awareness of the Population. (2004).

- Collection of Legislation of the Republic of Azerbaijan*, No. 4, Article 201. (in Azerbaijani)
4. President of the Republic of Azerbaijan. (2021). Azerbaijan 2030: National Priorities for Socio-Economic Development. *Decree No. 2469 of the President of the Republic of Azerbaijan*. Retrieved from <https://e-qanun.az/framework/46813> (in Azerbaijani)
 5. President of the Republic of Azerbaijan. (2012). Azerbaijan 2020: Vision for the Future Development Concept. *Decree No. 800 of the President of the Republic of Azerbaijan*. Retrieved from <http://e-qanun.az/framework/25029> (in Azerbaijani)
 6. President of the Republic of Azerbaijan. (2016). Strategic Roadmap for the National Economy of the Republic of Azerbaijan. *Decree No. 1138 of the President of the Republic of Azerbaijan*. Retrieved from <http://e-qanun.az/framework/34254> (in Azerbaijani)
 7. President of the Republic of Azerbaijan. (2004). State Program on the Use of Alternative and Renewable Energy Sources in the Republic of Azerbaijan. *Decree No. 462 of the President of the Republic of Azerbaijan*. Retrieved from <http://e-qanun.az/framework/5796> (in Azerbaijani)
 8. President of the Republic of Azerbaijan. (2003). National Program for Environmentally Sustainable Socio-Economic Development in the Republic of Azerbaijan. *Decree No. 1152 of the President of the Republic of Azerbaijan*. Retrieved from <https://e-qanun.az/framework/1975> (in Azerbaijani)
 9. Law of the Republic of Azerbaijan. *The Use of Renewable Energy Sources in Electricity Production*. (2021). No. 339-VIQ Baku City. Retrieved from <http://e-qanun.az/framework/47842> (in Azerbaijani)
 10. Law of the Republic of Azerbaijan on *Environmental Protection*. (1999). Baku City. Retrieved from <https://e-qanun.az/framework/3852> (in Azerbaijani)
 11. EaP GREEN. *Increasing “Green Investments” and Financing in Azerbaijan*. Retrieved from https://www.greeneconomieseap.org/resources/Azerbaija_Scaling%20up%20Finance_AZERI%20VERSION_Reduced.pdf (in Azerbaijani)
 12. Qasimli, V.Ə., Valiyev, Z., Humbatov, M., Hajiyev, Sh., & Nasibova, G. (2014). *Green Development: Energy Efficiency and Alternative Sources*. Baku: Strategic Research Center under the President of the Republic of Azerbaijan, 144 p. (in Azerbaijani)